

Kraków, 17 grudnia 2021 r.

Dr hab. Stanisława Trebunia-Staszek
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja pracy doktorskiej Pani mgr Michaliny Janaszak pt.

Autodefinicja profesji muzealnika w perspektywie partycypacji społecznej. Antropologiczne studium przypadku muzeów wielkopolskich

Krytyczne studia muzealne podjęte w drugiej połowie XX wieku zainicjowały rewolucyjne przeobrażenia w nowożytnym muzealnictwie. Zgodnie z postulatami tzw. nowej muzeologii, tradycyjne muzea zaczęły otwierać się na szerokie kręgi odbiorców, przekształcając się w *sui generis* centra życia społeczno-kulturalnego. Zmiana modelu funkcjonowania muzeów wymusiła przeobrażenia w zakresie praktyk muzealnych, a to z kolei wiązało się z koniecznością wypracowania nowych narzędzi i metod działania. Mimo, że idee nowej muzeologii zadomowiły się na dobre w teorii muzealnej, a proces ich wdrażania trwa już od ponad 30 lat, to nadal pozostaje wiele obszarów i problemów, które wymagają namysłu i przepracowania. Jednym z nich jest rozdział między badaczami akademickimi, którzy konstruują dominujący dyskurs i wyznaczają kierunki przemian, a muzealnikami, którzy w codziennej praktyce usiłują je realizować [Berendt 2014; Merriman 2020]. Brak dialogu, współdziałania, a nawet niechęć obu środowisk, generuje wiele nieporozumień i problemów w procesie wdrażania w życie nowych koncepcji i idei.

Wspomniane powyżej zagadnienia znalazły swe rozwinięcie w pracy doktorskiej pani mgr Michaliny Janaszak. Przy czym podejmując problem przeobrażeń zachodzących w funkcjonowaniu współczesnych muzeów, Autorka zdecydowała się poszerzyć dominującą perspektywę i oddać głos przedstawicielom muzealnej profesji, którzy z własnego

doświadczenia znają realia pracy w muzeach. To „odwrócenie perspektywy” pozwoliło dostrzec i uwydatnić problemy, z jakimi mierzą się dziś muzealnicy, a także prześledzić jak sami postrzegają swą profesję. Uwzględnienie „wizji od wewnątrz” i chęć uchwycenia autowizerunku muzealnika uznaję za niewątpliwy atut i duży walor poznaczy pracy. Na tle stosunkowo skromnych omówień tej problematyki w rodzimej literaturze, praca pani mgr Michaliny Janaszak jawi się więc jako aktualne i potrzebne zadanie.

Przedstawiona do recenzji dysertacja sytuuje się w nurcie *museum studies*. Układ pracy utrzymany jest w klasycznej, akademickiej konwencji. Autorka rozpoczyna od wskazania głównych problemów badawczych i założeń metodologicznych, zarysowuje globalny i lokalny kontekst diskutowanych problemów, a następnie przechodzi do zasadniczych rozważań. Dysertacja podzielona jest na pięć rozdziałów, które ujęte są klamrą wprowadzenia i zakończenia. Rozważania uzupełnia materiał ilustracyjny w postaci fotografii, rysunków oraz graficznych przedstawień omawianych zagadnień. Całość dopełnia bibliografia, netografia, spis ilustracji, rysunków i tabel oraz aneks z tabelarycznym wykazem przeprowadzonych wywiadów. Pracę zamyka krótkie streszczenie w języku polskim i angielskim. Zasadnicze rozważania zawarte są na 140 stronach, natomiast cała praca liczy 163 strony.

Na wstępie chcę zaznaczyć, że praca pod względem językowym i redakcyjnym przygotowana została niezwykle starannie. W tekście incydentalnie zdarzają się potknięcia językowe (np. „implikowanie na grunt polski” – s. 93; tzw. literówki – s. 54, s. 69, s. 113; przestawienie stron – 59 i 58; błędny opis cytatu – s. 82). Dbałość o estetykę i klarowność wyводу świadczy o wysokiej kulturze językowej Autorki i jej kompetencjach pisarskich. Skonstruowana przez nią narracja jest płynna, spójna i przejrzysta, co z kolei przekłada się na komfort lektury.

W krótkim wprowadzeniu Autorka przybliży strukturę pracy, omawia podejmowane w poszczególnych rozdziałach zagadnienia, przedstawia wiodące pytania badawcze. Celem jaki sobie stawia „jest ukazanie sposobu postrzegania zawodu muzealnika z wewnętrznej perspektywy oraz przedstawienie problemów tożsamościowych, z którymi borykają się przedstawicielki i przedstawiciele muzealniczej profesji” (s. 6). Zarysowane zagadnienia stara się omówić w kontekście przeobrażeń zachodzących we współczesnym muzealnictwie, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji partycypacji. W oglądzie badanych zjawisk, Autorka łączy dwie perspektywy: antropologiczną i historyczną. Podstawą empiryczną do analizy wiodących problemów są dane empiryczne zgromadzone przez Doktorantkę podczas rozmów

z muzealnikami zatrudnionymi w czterech wielkopolskich placówkach muzealnych. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę także na osobiste doświadczenie zawodowe Autorki, które znacząco poszerzyło i wzbogaciło ogląd badanych zjawisk. Otóż jako osoba zatrudniona przez blisko dekadę w Muzeum-Zamek Górków w Szamotułach miała możliwość zapoznania się z kulisami pracy muzealnika. Była autorką i kuratorką dwóch wystaw. „Oba te doświadczenia – jak pisze – okazały się szczególnie istotne, tak w wymiarze praktycznym, jak i teoretycznym ukierunkowując jej zainteresowania naukowe na zagadnienia związane z „partycypacją społeczną w muzealnictwie” (s. 5). Deklaracje Autorki zawarte we wstępie pracy są ważne nie tylko ze względu na zarysowanie głównych problemów badawczych i określenie merytorycznego pola rozważań, ale także jawią się jako istotne z punktu widzenia końcowej oceny całej dysertacji.

W rozdziale pierwszym Autorka zarysowuje perspektywę teoretyczno-metodologiczną, sytuując swe rozważania w horyzoncie krytycznych studiów wpisujących się w paradygmat nowej muzeologii. Podkreśla, że w pracy korzystać będzie z propozycji wypracowanych na gruncie badań jakościowych. W procesie gromadzenia danych w terenie deklaruje zastosowanie metodologii teorii ugruntowanej zaproponowanej przez Barneya Glasera i Anselma Straussa. W dalszej części charakteryzuje swój warsztat i teren badawczy, opisuje grupę rozmówców, uzasadnia wybór placówek muzealnych objętych badaniami oraz zastosowane w pozyskiwaniu materiału empirycznego narzędzia i techniki badawcze – tj. obserwację i wywiad. Niezwykle interesująco w tej części pracy przedstawiają się rozważania dotyczące sytuacji badawczej oraz refleksja Autorki nad wymiarem etycznym prowadzonych przez nią badań. Doktorantka świadoma swej roli i podwójnej tożsamości jako muzealnika i badacza, opisuje dylematy etyczne i poznawcze, jakie towarzyszyły jej podczas rozmów z muzealnikami: „musiałam zmierzyć się z wyzwaniem polegającym na konieczności zachowania równowagi pomiędzy dążeniem do osiągnięcia założonego celu, a wykazaniem wrażliwości, zrozumienia i otwartości wobec moich rozmówców” (s. 16). W omawianym rozdziale Autorka przybliży także zakres znaczeniowy podstawowych pojęć analitycznych, wyjaśniając m.in. rozumienie takich terminów jak muzealnictwo, muzeologia, muzeografia. Krótko charakteryzuje stan badań dotyczący zagadnień związanych z tożsamością zawodową muzealnika i sposobów postrzegania tej profesji.

Drugi rozdział poświęcony jest historii. Opierając się na literaturze przedmiotu, głównie zaś opracowaniu Zdzisława Żygulskiego (1982), Autorka w zwięzły sposób szkicuje rozwój

inicjatyw muzealnych na świecie, począwszy od pierwszych form protomuzealnych w okresie starożytności, aż do ukształtowania się nowożytnego muzeum. Podążając za Z. Żygulskim z kontekstu globalnego przechodzi na rodzimy grunt, przybliżając początki kształtowania się instytucji muzealnych na ziemiach polskich. Następnie charakteryzuje muzealnictwo w Wielkopolsce i na tym tle omawia historię i działalność czterech, wybranych do badań wielkopolskich placówek muzealnych. Są to kolejno: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, Muzeum-Zamek Górków w Szamotułach, Muzeum Okręgowe w Pile i Muzeum Zamek Opalińskich w Sierakowie. W podsumowaniu rozdziału Autorka podkreśla znaczenie perspektywy historycznej dla prowadzonych przez nią badań. Słusznie zauważa, że znajomość historycznych uwarunkowań jest niezbędna dla lepszego zrozumienia aktualnej kondycji muzeów i procesu transformacji, w tym także sposobów postrzegania profesji muzealnika. Szkoda, że Autorka nie rozwinęła zasygnalizowanego wątku i nie podjęła szerszej refleksji teoretycznej, próbując na podstawie dokonanego przeglądu form muzealnych, a także współczesnej literatury ukazać muzeum jako fenomen - konstrukt społeczno-kulturowy, zmieniający się w czasie pod wpływem szeroko rozumianych przeobrażeń społeczno-kulturowych, w tym dominujących w poszczególnych epokach nurtów intelektualnych, koncepcji wiedzy, trendów i mód kulturowych. Taka refleksja, jak sądzę pozwoliłaby lepiej zrozumieć proces transformacji współczesnych muzeów wobec wyzwań, jakie niesie naznaczona globalizacją i cyfryzacją rzeczywistość XXI wieku.

Rozważania zawarte w trzecim rozdziale stanowią próbę uchwycenia charakteru zmian dokonujących się we współczesnym muzealnictwie, ze szczególnym uwzględnieniem społecznej roli muzeów. Przywołując główne założenia i postulaty nowej muzeologii Autorka stara się prześledzić skutki i wpływ implementacji nowych rozwiązań na sposób funkcjonowania placówek muzealnych: ich strukturę, organizację pracy, stosowane praktyki – w tym sposób traktowania muzealiów, relacje z odbiorcami, prowadząc w konsekwencji do redefinicji roli i misji samego muzeum. Omawiając powyższe zagadnienia Autorka sprawnie konstruuje swój wywód, sięgając do najnowszej literatury przedmiotu, jak i danych z wywiadów. Odwołuje się zarówno do anglojęzycznych opracowań zagranicznych badaczy, jak i tekstów polskich autorów. Jak już zaznaczyłam, obok wypowiedzi przedstawicieli krytycznego nurtu studiów muzealnych Autorka włącza do dyskusji głosy i komentarze pracowników wielkopolskich muzeów, co znacząco poszerza perspektywę oglądu badanych przez nią zjawisk. W dalszej części rozdziału Doktorantka omawia strukturę i organizację czterech tytułowych placówek, i ten właśnie fragment budzi pewne zastrzeżenia. Przystępując

do analizy Autorka zaznacza, że w procesie opracowywania powyższego tematu pomocna okazała się analiza stron internetowych poszczególnych instytucji (s. 68). Jednak lektura wspomnianego fragmentu dysertacji pokazuje, że to co miało być pomocnym narzędziem stało się podstawowym źródłem danych w określeniu form działalności badanych placówek. Autorka ograniczyła się bowiem do analizy treści prezentowanych na stronach internetowych muzeów, a więc oficjalnego przekazu, będącego – jak słusznie zresztą zauważyła - formą autoprezentacji i autokreacji muzeów. W niewielkim stopniu uwzględniła (z wyjątkiem muzeum w Szamotułach, w którym była zatrudniona oraz dwóch oddziałów Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej), realia codziennej pracy w badanych placówkach. Innymi słowy nie podjęła próby zweryfikowania internetowej autoprezentacji poprzez obserwację etnograficzną, tj. dłuższe przebywanie w badanych instytucjach celem pełniejszego rozpoznania rzeczywistości muzealnej. Wiadomo bowiem, że deklarowany, oficjalny przekaz zazwyczaj odbiega od rzeczywistego stanu. Przyznała to zresztą sama Autorka odnotowując (co prawda tylko w przypisie), że jako pracowniczka Muzeum-Zamek Górków w Szamotułach nie zdawała sobie sprawy z istnienia Działu Naukowego oraz Działu Upowszechniania. Zetknęła się z tymi nazwami dopiero w związku z prowadzonymi badaniami, a więc po około szczęściu latach pracy w muzeum (przypis nr 132, s. 77).

Rozdział IV stanowi kontynuację rozważań nad przeobrażeniami we współczesnym muzealnictwie, przy czym osiowym problemem organizującym wywód jest zagadnienie partycypacji społecznej. We wstępie Autorka referuje zaproponowaną przez Ninę Simon koncepcję muzeum partycypacyjnego, ilustrując ją projektami partycypacyjnymi realizowanymi w Santa Cruz Museum of Art. And History. Następnie przechodzi do charakterystyki inicjatyw partycypacyjnych w polskich muzeach o zasięgu ogólnokrajowym, splatając opis realizacji z dyskusją nad recepcją idei partycypacji w środowisku polskich muzealników. W przytoczonych wypowiedziach silnie wybrzmiewa sceptycyzm wobec implementacji postulatów N. Simon na grunt polski, ale też jednocześnie chęć otwarcia się na inicjatywy włączające do działań muzealnych publiczność. Zaskakujący natomiast i dający do myślenia jest fakt, że wśród pracowników muzeów wielkopolskich, z którymi rozmawiała Doktorantka zdecydowana większość nie zetknęła się w swej praktyce zawodowej z koncepcją muzeum partycypacyjnego. Końcowe strony rozdziału poświęcone są omówieniu inicjatyw o charakterze partycypacyjnym w czterech wielkopolskich muzeach. Niestety tytułowe placówki potraktowane zostały tu w sposób marginalny. Autorka poświęciła wszystkim czterem muzeom

zaledwie kilka stron. W kontekście całego rozdziału liczącego 35 stron, w moim odczuciu to zdecydowanie za mało. Do tego wątku powrócę jeszcze w dalszej części recenzji.

Ostatni rozdział dedykowany jest głównym bohaterom recenzowanej dysertacji - muzealnikom. Autorka na podstawie rozmów przeprowadzonych z piętnastoma pracownikami czterech wielkopolskich muzeów stara się uchwycić sposób, w jaki postrzegają oni swoją profesję. Zebrane wypowiedzi tworzą swoisty autoportret muzealnika, w którym odbijają się nie tylko jednostkowe opinie, poglądy, wizje, ale także emocje, odczucia, a nade wszystko realia pracy i problemy, z jakimi mierzą się obecnie muzealnicy zatrudnieni w lokalnych i regionalnych placówkach. Dzięki spojrzeniu od wewnątrz, czytelnik poznaje warsztat pracy w mniejszych, środowiskowych muzeach. W mojej ocenie jest to najciekawszy i najbardziej wartościowy poznawczo fragment dysertacji. Na tle wcześniejszych rozdziałów wyróżnia się on także pod względem metodologicznym i konceptualnym. Autorka obficie przytacza zebrany przez siebie materiał empiryczny, poddaje go wnikliwej analizie i na tej podstawie konstruuje wywód, a następnie konkluzje. Przedstawia też własną propozycję typologii muzealników. Robi to w sposób kompetentny i przekonujący, co z kolei świadczy o tym, że przygotowana jest do prowadzenia samodzielnej pracy naukowej. Szkoda tylko, że nie zastosowała podobnej procedury w odniesieniu do analizy praktyk muzealnych w placówkach objętych badaniami.

Przystępując do podsumowania, chciałam zwrócić uwagę na kilka kwestii natury ogólnej, które odnoszą się do całej pracy. Przede wszystkim chodzi o deklaracje metodologiczne sformułowane na początku pracy. W pierwszym rozdziale w części „Orientacje metodologiczne” Autorka zapowiada, że podstawą teoretyczną prowadzonych przez nią badań będzie teoria ugruntowana. Niestety w kolejnych partiach tekstu, także w rozdziałach odwołujących się do badań terenowych i analizy materiału empirycznego, brak jakichkolwiek odniesień do anonsowanych założeń. Co prawda, Autorka oparła swe rozważania na materiale gromadzonym w terenie, niemniej nie pokazała jak deklarowana przez nią teoria „pracowała w terenie”.

Zastrzeżenia budzi też lakoniczny opis i komentarz do zastosowanej w badaniach obserwacji, jej charakteru i przebiegu (uwagi odnoszą głównie do trzech placówek z siedzibą w Kaliszu, Sierakowie i Pile, z pominięciem Muzeum-Zamek w Szamotułach, gdzie Doktorantka pracowała). Co prawda Autorka pisze, że odbyła łącznie sześć wyjazdów do badanych muzeów, nie precyzuje jednak czy były to wyjazdy w celach dokonania obserwacji, czy

przeprowadzenia wywiadów. Można jedynie wnioskować, że te dwie techniki łączyła w praktyce badawczej, bowiem większość rozmów z muzealnikami odbywała się w przestrzeni instytucji. Pozwoliło to – jak pisze Autorka - „na dokonanie obserwacji odnoszących się do muzealniczej codzienności” (s.12). Doceniam wybór miejsca prowadzenia wywiadów, niemniej uważam, że ograniczenie obserwacji do sześciu wizyt, to zdecydowanie za mało. Etnograficzna obserwacja wymaga dłuższego przebywania w badanym środowisku. Chodzi o poszerzenie pola obserwacji i wyjście poza deklarowaną i reprezentowaną przez rozmówców sferę. Ważne jest zwrócenie uwagi na to, co dzieje się w badanej przestrzeni, innymi słowy jak wygląda praktyka życia codziennego, w tym przypadku życia muzealnego. Ponadto, jeżeli dobrze odczytałam zamieszczony we wstępie opis badań terenowych, w dwóch z czterech badanych placówek, tj. w Muzeum Okręgowym w Pile i Muzeum Zamek Opalińskich w Sierakowie w ogóle nie przeprowadzono bezpośredniej obserwacji. Analiza działalności popularyzatorskiej tych instytucji, dokonana została bowiem na podstawie relacji zamieszczanych na stronach internetowych.

Lektura kolejnych partii dysertacji, zwłaszcza fragmentów poświęconych wielkopolskim muzeom nasunęła też uwagi co do struktury i układu treści w obrębie trzech rozdziałów. Opis, charakterystyka i deklarowana analiza wielkopolskich muzeów została rozłożona na trzy mniejsze bloki wplecione do szerszych, ogólnych rozważań zawartych kolejno w drugim, trzecim i czwartym rozdziale. Taki układ w moim odczuciu rozbił spójność wywodu, a tytułowe placówki stały się skromnym przyczynkiem do pogładowych dyskusji. Nie neguję rozważań ukazujących szerszy, globalny kontekst przeobrażeń zachodzących we współczesnych muzeach, niemniej uważam, że proporcje powinny być odwrócone. Według mnie analiza praktyk muzealnych w wielkopolskich instytucjach została potraktowana pobieżnie. Widać to najlepiej w rozdziale czwartym, gdzie Autorka omówiła trzy projekty partycypacyjne realizowane na gruncie amerykańskim, trzy inicjatywy podjęte w polskich muzeach o zasięgu ogólnokrajowym, a następnie krótko zreferowała, a właściwie wymieniła przykłady działań o charakterze partycypacyjnym w badanych przez nią muzeach. Moim zdaniem dla lepszego zrozumienia specyfiki i uwarunkowań, w jakich funkcjonują regionalne muzea, należałoby szerzej omówić i następnie poddać wieloaspektowej analizie konkretne inicjatywy podejmowane w tych placówkach. Antropologiczny ogląd obudowany komentarzami i uwagami muzealników uwiarygodniłby znacząco budowany przez Autorkę przekaz, unaoczniając problemy, dylematy i wyzwania z jakimi borykają się pracujący w nich muzealnicy. A być może taka analiza odsłoniłaby twórczy potencjał kryjący się w lokalnych

środkach muzealnych, otwierając jednocześnie pole do dyskusji nad wypracowaniem odpowiednich metod i narzędzi do wdrażania założeń nowej muzeologii. Pogłębiona analiza wybranych projektów mogłaby też potwierdzić lub zweryfikować przywoływane w pracy sądy muzealników na temat spłykania, czy też banalizacji muzealnej oferty w związku z koniecznością dostosowania jej do potrzeb szerokiej publiczności. Interesujące byłoby prześledzenie, jak przebiega ów proces banalizacji, i co oznacza owo upraszczanie czy też „zniżanie się do poziomu sztuki ulicznej” (s. 57).

Na koniec chciałabym podzielić się jeszcze paroma sugestiami odnośnie literatury przedmiotu. Jak już zaznaczyłam, Autorka w sposób kompetentny korzysta z dostępnych opracowań, tak polskich jak i zagranicznych badaczy. Niemniej w kontekście dyskusji na temat współczesnych praktyk muzealnych, można byłoby uzupełnić literaturę o inne, ważne w mojej ocenie prace. I tak np. w odniesieniu do problematyki partycypacji, dobrze byłoby sięgnąć do pokonferencyjnego tomu pt. *Antycypacje. Muzea na wolnym powietrzu* wydanej przez Muzeum w Kolbuszowej w 2020 roku. Mowa w nim np. o inicjatywach partycypacyjnych podejmowanych w polskich muzeach, a także o pominiętej w recenzowanej pracy koncepcji muzeum poszerzonego. Z kolei w kwestii recepcji zmian wywołanych realizacją postulatów nowej muzeologii, wiele ciekawych spostrzeżeń i uwag zawierają artykuły będące pokłosiem międzynarodowej konferencji *What's new? Revisiting new museology 30 years later*, która w 2019 roku odbyła się w Krakowie („Prace Etnograficzne”, 2020). Natomiast w kontekście rozważań nad rolą i znaczeniem realnego obiektu w praktyce muzealnej zabrakło mi ważnego tekstu Elżbiety Berendt, *Symulakrum albo miejsce schadzki w celu bawienia się wzajemnego naukami i sztukami* („Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej, 2014).

Pomimo wskazanych powyżej uwag, w mojej ocenie praca doktorska pani mgr Michaliny Janaszak przedstawia się jako interesujące i cenne poznawczo studium z zakresu współczesnych praktyk muzealnych i przeobrażeń dokonujących się w muzealnictwie w związku z realizacją postulatów nowej muzeologii. Co istotne, Autorka stara się spojrzeć na powyższe zagadnienia z perspektywy muzealników, próbując włączyć do krytycznego dyskursu muzeologicznego głosy praktyków, które nadal słabo wybrzmiewają w teoretycznych debatach i dyskusjach. W tym sensie przedłożona praca jest także ważnym przyczynkiem do refleksji nad profesją muzealnika i jego rolą w kształtowaniu praktyk muzealnych w obliczu wyzwań, jakie niesie współczesna, dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość społeczno-kulturowa.

Konkluzja

Konkludując stwierdzam, że przedłożona do recenzji praca doktorska pani mgr Michaliny Janaszak pt. *Autodefinicja profesji muzealnika w perspektywie partycypacji społecznej. Antropologiczne studium przypadku muzeów wielkopolskich* spełnia stawiane ustawowo wymogi i uzasadnia ubieganie się przez nią o stopień doktora. Dlatego też wnioskuję o dopuszczenie pani mgr Michaliny Janaszak do kolejnych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Stanisława Trebunia-Staszal